

**ERIK DRENTH
EN FRANCIEN SNIEDER**

**MET BIJDAGEN VAN
HENK VAN HAASTER,
INEKE JOOSTEN,
HANS DE KRUYK,
SILKE LANGE,
BERTIL VAN OS
EN LEO A. TEBBENS**

Sporen van de klokbeker- cultuur aan de Nieuw- landse- weg, ca. 2400-1900 v.Chr.

Tot dusver zijn slechts twee klokbekergraven onderzocht in de gemeente Amersfoort. Ze zijn in verscheidene publicaties reeds ter sprake gebracht, maar geen daarvan is een uitvoerige en diepgaande verhandeling, terwijl die vanwege de zeldzaamheid wel gewenst is.¹

◀ Fragment van de klokbeker uit graf 1.
Foto Timo d'Hollosy.

- ▶ Profiel dat representatief is voor de bodemopbouw. Van boven naar beneden zijn te zien: een esdek en een pakket dekzand met een gepodsoleerde bovenkant (haarpodzol) bestaande uit een lichtgekleurde uitspoelingslaag en een donkere inspoelingslaag (inclusief fibers). Op het geheel heeft een recente bouwvoor gelegen, die bij het nemen van de profielfoto reeds was verwijderd.

Landschappelijke situatie

De onderzoekslocatie lag relatief hoog op een kleine dekzandkop: tussen ca. 0,5-1,0 m +NAP. De bodem die bij de opgraving is aangetroffen, had van boven naar beneden globaal de volgende opbouw: a) een recente bouwvoor, b) een plaggendeek, dat in de late middeleeuwen en/of nieuwe tijd ten behoeve van akkerbouw door middel van plaggen is opgebracht, en c) een pakket dekzand met plaatselijk restanten van een natte en droge humuspodzol.³ Alleen in het zuidelijke deel van het onderzochte terrein was het bodemprofiel niet volledig verstoord. Hier is een donkergekleurde inspoelingslaag (met daaronder humusfibers) en daarboven een lichtgekleurde inspoelingslaag aangetroffen. Deze bodemopbouw, die in de bodemkunde *haarpodzol* wordt genoemd, wijst op een goed ontwaterde positie van dit deel van het landschap in de prehistorie. De aantasting van de top van het dekzandpakket lijkt het gevolg te zijn van ploegen. Het reliëf liep verder af richting het noordelijke deel van het terrein. Daar is op enkele locaties het restant van een veldpodzol waargenomen. In het uiterste noorden was de bodem humusrijker, hetgeen typerend is voor beekerdgronden; op minder dan 100 m heeft een beek gestroomd. Veldpodzolen en beekerdgronden passen bij de lagere ligging van dit terreingedeelte, waar het grondwater hoger gestaan zal hebben en podzolering om die reden minder uitgesproken of zelfs afwezig was.

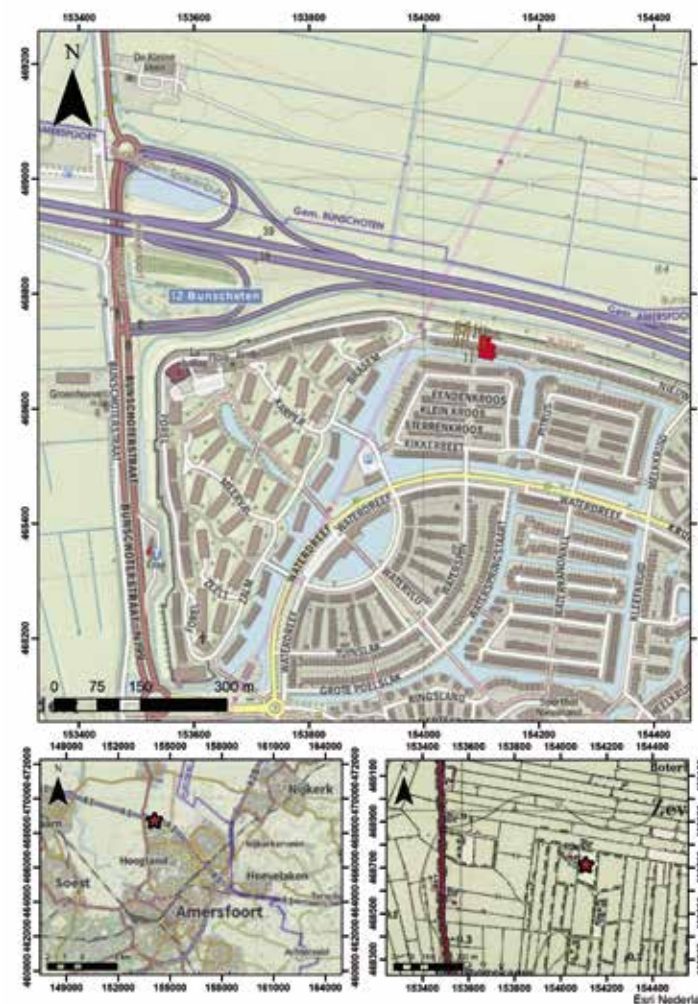
De hoogte van het dekzand liep van noord naar zuid op van ongeveer 0,60 m +NAP tot 0,80 m +NAP. Het gebied met de laatneolithische resten lag op het hoogste deel van de dekzandkop, waar de haarpodzol is aangetroffen. Hier was de bodem het hoogst en droogst, hetgeen waarschijnlijk de reden was waarom de mens destijds voor deze locatie heeft gekozen.

- 1 Maarten van Dijk, 'Begraven bekers', in Timo d'Hollosy (red.), *Een maand op zicht* (Amersfoort, 2002) 92-95; Francien Snieder, 'Klokbekers gevonden in Nieuwland', *Nieuwsblad Monumentenzorg en Archeologie* 50 (1997) 136; Francien Snieder, 'Amersfoort-Nieuwlandseweg 35', in: D.H. Kok e.a. (red.), *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 1996-1997* (Utrecht 1998) 35-37.
- 2 Snieder (1998, 37; vgl. Snieder 1997, 136) heeft kort na de opgraving het volgende geschreven: 'Hopelijk zal nader onderzoek meer licht doet schijnen op zowel de datering, als de betekenis van deze opgraving'.
- 3 De analyse van de bodemprofielen is gedaan door Leo Tebbens, BAAC.

Vanwege de aanleg van de nieuwbouwwijk Nieuwland is in de jaren negentig van de twintigste eeuw een reeks opgravingen verricht door de Archeologische Dienst van de gemeente Amersfoort. Als een van de laatste opgravingen in dit gebied werd in maart 1997 aan de Nieuwlandseweg 35 (hierna kortweg Nieuwlandseweg) een oude boerderijplaats, genaamd Den Akker, plus de omgeving onderzocht. De meest opvallende ontdekking vormen de relicten van de laatneolithische klokbekercultuur, in het bijzonder de sporen van twee klokbekergraven. Met dit artikel gaat de wens tot nadere studie die een van de auteurs bijna vijftig jaar geleden heeft geuit eindelijk in vervulling.²

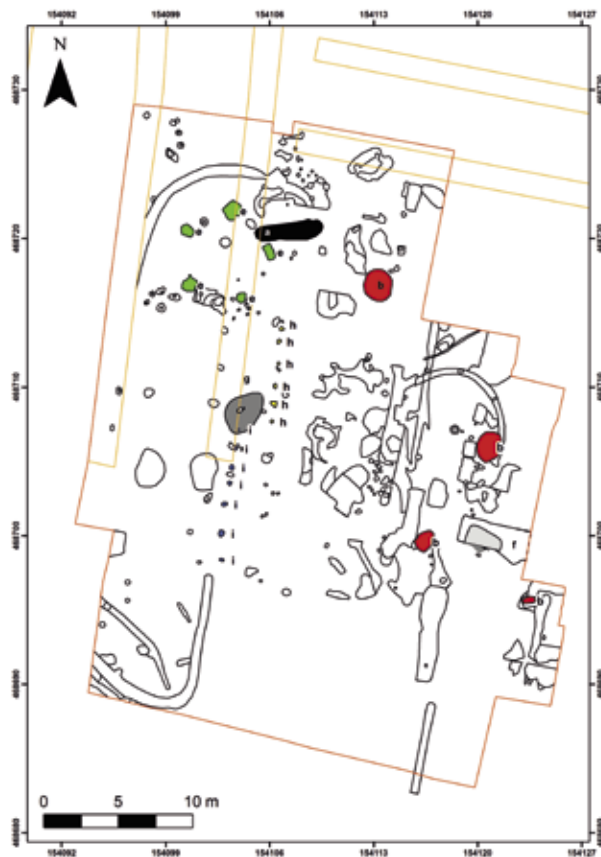
De klokbekercultuur of -fenomeen: algemene inleiding

De klokbekercultuur is vernoemd naar een aardewerken beker met min of meer S-vormig profiel die staand op zijn kop herinnert aan de vorm van een kerkklok. Hiervan zijn de resten binnen Europa wijdverbreid; ze zijn eveneens in Noord-Afrika aangetroffen (zie kaartje p. 12). Er zijn daarbij sterke overeenkomsten in de materiële cultuur over grote afstanden aanwijsbaar. Behalve de klokbeker zijn daarvan voorbeelden: boogschuttersgerei (vuurstenen pijlpunten en stenen polsbeschermers), barnstenen sieraden (met name knopen met een V-vormige doorboring) en koperen (tong)dolken.

- ◀ Ligging van de vindplaats Amersfoort-Nieuwlandseweg 35. De bovenste kaart toont de huidige topografische situatie met daarin geprojecteerd het opgegraven areaal (rood = intensief onderzocht deel; oranje = proefsleuven). Links onder de geografische ligging van de vindplaats (rode ster), rechts onder de topografische situatie in 1951, die de boerderij Den Akker toont (vindplaats gemarkeerd met rode ster).

Anderzijds zijn er duidelijke verschillen in materiële cultuur en gebruiken tussen diverse regio's. Dat spreekt niet voor een homogene cultuur en een gelijkstelling van de klokbekecultuur aan een specifiek volk is dan ook niet zomaar gewettigd. Teneinde dit tot uitdrukking te brengen wordt in plaats van klokbekecultuur vandaag de dag regelmatig de term 'klokbekefenomeen' gebruikt.

- ▲ **Overzicht van het intensief opgegraven areaal.**
- a langwerpige, houtskoolrijke kuil
 - b 'brandsporen'
 - e hooimijt
 - f graf 1 (licht- en donkergrijs), verstoord door een 'onderduikershol'
 - g graf 2 (donkergrijs)
 - h palenrij 1
 - i palenrij 2
- Tekening Louis van Berkum.

Andere archeologische overblijfselen

In het areaal ten zuidoosten van de voormalige boerderij, dat het restant van een 'bolle akker' vormde, zijn niet alleen relictten van de klokbekecultuur gevonden. Er zijn verscheidene grondsporen (paalsporen, kuilen en greppels) en objecten uit diverse andere perioden ontdekt, zoals vuurstenen artefacten uit het mesolithicum (ca. 9000-4700/4200 v.Chr.), aardewerken vaatwerkscherven uit de vroege bronstijd (ca. 1900-1575 v.Chr.) en de late middeleeuwen (ca. 1000-1500 n.Chr.). Daarnaast is een houtskoolrijke langwerpige kuil gevonden. Koolstofdatering aan een verkoolden tak van elzenhout uit dit spoor komt uit in de periode midden- en late ijzertijd.⁴ Voor bewoning in de middeleeuwen is op de opgravingslocatie geen aanwijzing, maar deze kan niet ver uit de buurt zijn geweest. Grote kuilen met brandsporen duiden mogelijk op activiteiten van een smid. Een slak die op zijn elementsamenstelling is onderzocht, bevat vooral lood en verder koper, antimoon en tin. Deze vondst wijst op een smid die verschillende soorten metalen voorwerpen omsmolt om iets nieuws te maken.⁵ In de brandkuilen bevonden zich scherven van grote kogelpotten met in enkele gevallen een dikke, teerachtige substantie aan de binnenzijde. De grote kogelpotten dateren uit de 13e eeuw; enkele zijn van het vingerveegtype. Het is mogelijk dat de in 1536 in historische bronnen vermelde, nabijgelegen boerderij Den Akker een middeleeuwse voorganger heeft gehad. De in begin jaren zestig van de vorige eeuw gebouwde boerderij Den Akker, die voor de stadsuitbreidingen van Amersfoort en de verbreding van de A1 moest wijken, is zeer rigoureus afgebroken en tot diep in de grond gesloopt. Er restte daarvoor niets meer van in de grond. Ook niet van de directe voorganger, die bijna op dezelfde plaats stond. De vondsten die in bijbehorende sporen, zoals een noord-zuid lopende sloot (spoor c; niet opgenomen in de tekening op p. 10, want buiten het afgebeelde areaal gelegen), een waterput (spoor d; niet opgenomen in de tekening op p. 10 om voornoemde redenen) en een hooimijt (spoor e), verspreid over het gehele opgravingssterrein zijn gedaan, duiden op bewoning vanaf de 17e eeuw tot in de 20e eeuw.

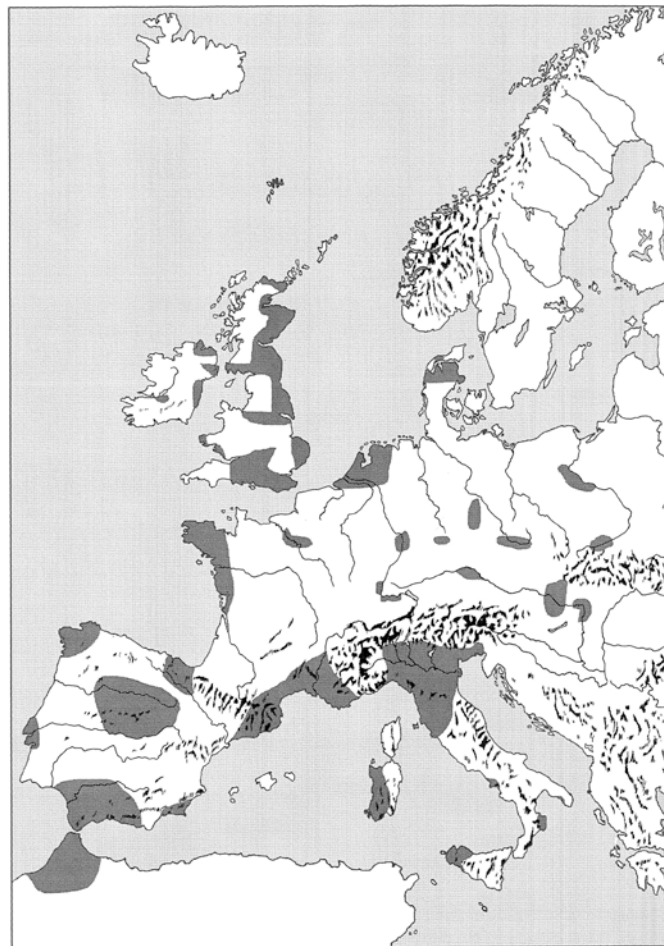
▲ Boerderij Den Akker, circa 1961.
Collectie familie Van 't Klooster.

Onderduikershol

De laatste bewoners van boerderij Den Akker waren de familie Van 't Klooster. De door Annie van 't Klooster-Rijs, een van de leden van deze familie, opgeschreven herinneringen aan de oorlogsjaren op Den Akker hebben een waarschijnlijke verklaring geleverd voor een recente kuil van zo'n 2 x 3 meter, die het nog nader te bespreken klokbekegraf nr. 1 oversneed.⁶ Op boerderij Den Akker vonden veel onderduikers een schuilplaats. Doordat de boerderij erg afgelegen en verscholen in het groen was, bood het een betrekkelijk veilige schuilplaats. Maar omdat verblijf op de boerderij en bijbehorende schuren op den duur toch teveel risico voor ontdekking gaf, hebben de onderduikers een kuil gegraven. Het hol bevond zich in de bolle akker in de 'hoge droge zandgrond', zoals mevrouw Van 't Klooster schreef. Het was grotendeels ondergronds 'hoog genoeg om er in te staan' en afgedekt met kippengaas, stro en mest, zodat het een mestvaalt leek. Een luik gaf toegang. Uit de omschrijving en locatie in de herinneringen blijkt dat het hol samenvalt met die van het klokbekegraf, dat ook op de relatief hoge grond was gelegen. Verstorningen uit recente tijd komen veel voor, maar dit samenvallen van deze twee fenomenen, een steentijdgraf en een onderduikershol, is uitzonderlijk.⁷

4 ¹⁴C-datering: 2305 ± 30 BP (Poz-137496).
5 Analyse door Bertil van Os (RCE) met behulp van XRF; met deze analyse verviel de mogelijkheid dat de koperslak tot de klokbekecultuur behoort – hetgeen overigens zeer uitzonderlijk en vroeg zou zijn.
6 Het manuscript is door de familie ter inzage gegeven aan de auteur.
7 Francien Snieder, 'Twee gebeurtenissen uit het verleden vallen samen: een klokbekegraf en een onderduikhol', *Kroniek: tijdschrift historisch Amersfoort* 23:3 (september 2021) 8-9.

- 8 Jan Nanning Lanting en J. [Hans] van der Plicht, 'De ¹⁴C-chronologie van de Nederlandse pre- en protohistorie, III: Neolithicum', *Palaeohistoria* 41/42 (1999/2000), 1-110; Jan Nanning Lanting en J. [Hans] van der Plicht, 'De ¹⁴C-chronologie van de Nederlandse pre- en protohistorie, IV: bronstijd en vroege ijzertijd', *Palaeohistoria* 43/44 (2001/2002), 117-262.
- 9 Erik Drenth, 'Het Laat-Neolithicum in Nederland', in: Jos Deeben e.a. (red.), *De steentijd van Nederland* (Archeologie 11/12, Meppel 2005), 333-365, speciaal fig. 12.
- 10 Zie in dit verband: Erik Drenth en Eric Lohhof, 'Heuvels voor de doden: begraving en grafritueel in bekertijd, vroege en midden-bronstijd', in: Leendert P. Louwe Kooijmans e.a. (red.), *Nederland in de prehistorie* (Amsterdam 2005) 433-454; Jan Nanning Lanting, 'De NO-Nederlandse/NW-Duitse klokbekeergroep: culturele achtergrond, typologie van het aardewerk, datering, verspreiding en grafritueel', *Palaeohistoria* 49/50 (2007/2008) 11-326; Jan Nanning Lanting en Johannes Diderik van der Waals, 'Beaker Culture relations in the Lower Rhine Basin', in: Jan Nanning Lanting en Johannes Diderik van der Waals (red.), *Glockenbechersymposium Oberried 1974* (Bussum/Haarlem 1976) 1-80; Karsten Wentink, *Stereotype: the role of grave sets in Corded Ware and Bell Beaker funerary practices* (Leiden 2020).
- 11 Erik Drenth, 'Cremation graves of the Bell Beaker Culture from the Netherlands: social, spatial and temporal aspects', in: Marie Besse (red.), *Around the Petit-Chasseur Site in Sion (Valais, Switzerland) and new approaches to the Bell Beaker Culture* (Oxford 2014) 307-318.
- 12 Erik Drenth, 'A note on the re-use of *hunebedden* in the Netherlands during the Late Neolithic', in: Martin Furholt e.a. (red.), *As time goes by?: monumentality, landscapes and the temporal perspective* (Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 22, Bonn 2012) 159-167; Lanting 2007/2008.
- 13 Erik Drenth, 'The many dimensions of burial customs in the Dutch Bell Beaker Culture', *Notae Praehistoricae* 40 (2020) 69-90.
- 14 Jan de Koning en Erik Drenth, 'Heiloo-Craenenbroeck: a late Neolithic/Early Bronze Age settlement on the western coast of the Netherlands', in: Jos Kleijne e.a. (red.), *Think global, act local!: Bell Beakers in Europe: Proceedings of the Bell Beaker Workshop Kiel 2017*, *Journal of Neolithic Archaeology*, special edition 4 (2018) 123-142.

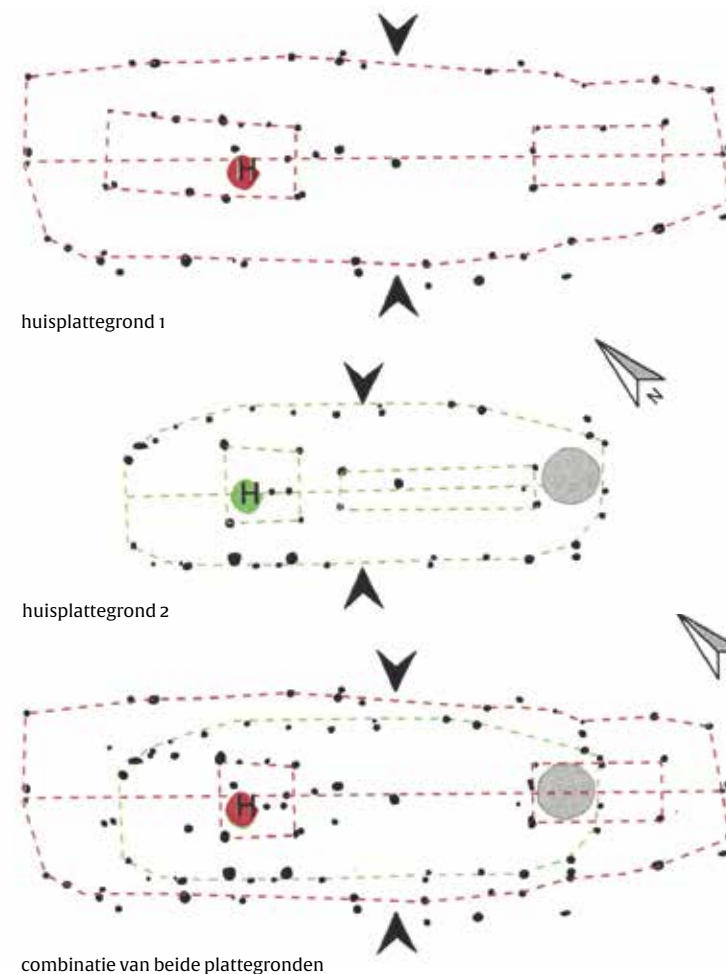
► Algemene verspreiding van de klokbekeercultuur of -fenomeen.

Bron: Vander Linden 2006.

De klokbekeercultuur vertegenwoordigt in Nederland de jongste fase van de steentijd, het laat-neolithicum B, en wordt hier gedateerd tussen ca. 2400-1900 v.Chr.⁸ Sporen van deze cultuur zijn in diverse landschappen aangetroffen en de verspreiding op Nederlands grondgebied mag daarom algemeen worden getypeerd als vlakdekkend.⁹ De klokbekeercultuur is vooral bekend vanwege haar grafheuvels (ook wel *tumuli* genoemd) en vlakgraven, waarvan in totaal ca. 150 exemplaren bekend zijn.¹⁰ Daarbij is in de regel één dode in *anatomisch verband* (liggend) bijgezet in een kuil, waarover al dan niet een

aarden heuvel is opgeworpen; overigens zijn ook bijzettingen op het maaiveld ontdekt die zijn afgedekt met een dergelijke heuvel. De dode is daarbij vooral geïnhumerd in *hurkligging*, dat wil zeggen met opgetrokken knieën. Daarnaast zijn grafheuvels en vlakgraven bekend waarin crematiegraven zijn bijgezet.¹¹ Behalve grafheuvels en vlakgraven blijkt dat de klokbekeercultuur in Noord-Nederland een deel van haar doden heeft bijgezet in hunebedden, die grofweg 600-1000 jaar eerder waren gebouwd door de trechterbekeercultuur.¹² Tot slot kan over het grafritueel van de klokbekeercultuur worden vermeld dat er sterke aanwijzingen zijn voor begravingen van menselijke schedels of hoofden waarover een aardewerken pot werd geplaatst.¹³

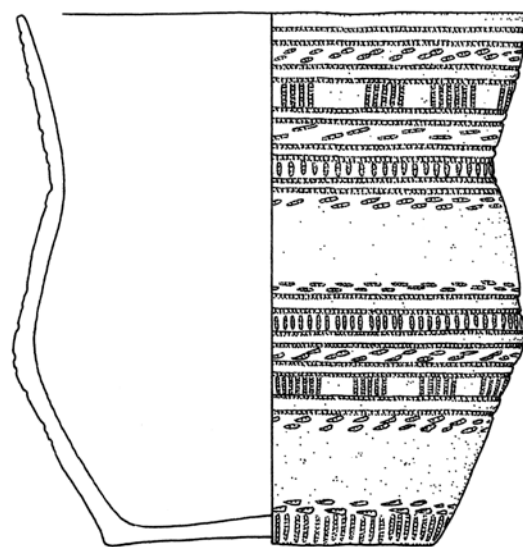
Nederzettingen van de klokbekeercultuur zijn weliswaar verscheidene keren opgegraven, maar hoogst zelden zijn daarbij overtuigende sporen van een behuizing aan het licht gekomen. De site Heiloo-Craenenbroeck kan in dit verband worden genoemd, ofschoon niet volledig duidelijk is of één of twee huisplattegronden zijn ontdekt. Daarnaast staat niet volledig vast dat het gaat om de klokbekeercultuur en moet als datering de overgang van het laat-neolithicum naar de vroege bronstijd worden aangehouden.¹⁴ Desondanks passen de één of twee structuren van Heiloo-Craenenbroeck in het algemene beeld dat midden- en laatneolithische huizen in Nederland in de lengterichting een centrale rij (dakdragende) palen hadden.¹⁵

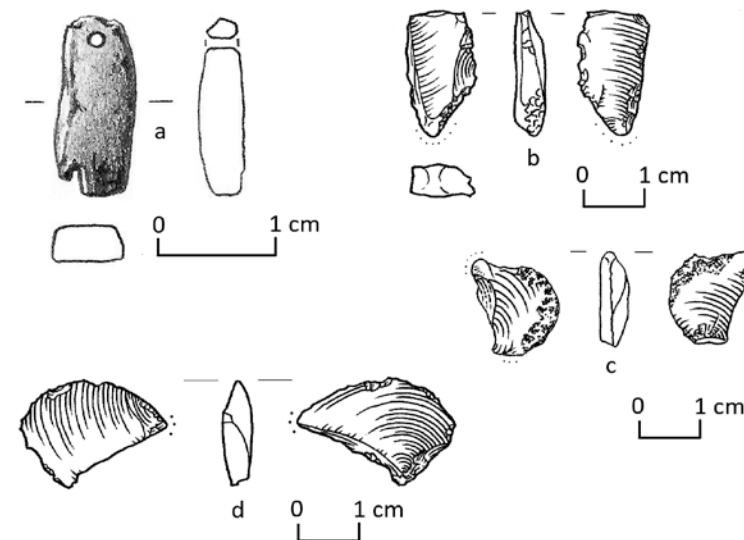
◀ Heiloo-Craenenbroeck. Van boven naar beneden de vermeende huisplattegronden 1 en 2 en beide configuraties verenigd tot één plattegrond. De vermeende ingangen zijn met pijlen aangegeven. H = haard. Bron: De Koning en Drenth 2018.

De klokbekegraven aan de Nieuwlandseweg

Bij het onderzoek aan de Nieuwlandseweg zijn grondsporen en mobilia aan het licht gekomen die waarschijnlijk de restanten van twee klokbekegraven vormen. Ze zijn hier achtereenvolgens graf 1 en 2 genoemd (zie kaartje p. 10, achtereenvolgens f en g). In beide bijzettingen is geen enkel spoor van menselijk skeletmateriaal aangetroffen. Dit mag worden opgevat als een duidelijke aanwijzing voor lijkbegroving. In zure zandgronden, zoals hier in Amersfoort, blijft onverbrand bot bijzonder slecht bewaard, in tegenstelling tot crematieresten die een beduidend hogere resistentie hebben. De graven met onverbrande menselijke skeletten en lijksilhouetten die tot dusver in Nederland tevoorschijn zijn gekomen, geven aan dat doorgaans per bijzetting één dode in anatomisch verband ter aarde is besteld.¹⁶ Dit mag tevens worden aangenomen voor de Nieuwlandseweg. De afmetingen van de grafkuilen en de grafinventarissen zijn geen reden te denken aan de teraardebestelling van meer dan één persoon. Sporen van een houten of stenen bekisting zijn in geen van beide graven aangetroffen.

▲ De klokbeke uit graf 1. Vorm en versiering deels aangevuld. Tekening Raf Timmermans.

◀ Grafgiften uit graf 1:
a = barnstenen hanger
b tot met d = vuurmakers of -slagen, allemaal van vuursteen; de symbolen bij deze objecten refereren aan de door gebruik afgeronde delen daarvan, hoewel dit niet zeker is in het geval van het proximale uiteinde van voorwerp c. Tekening Raf Timmermans.

Bij aanvang van de opgraving tekenden zich aan het oppervlak geen grafheuvels af. Toch is in de voorlopige verslagen verondersteld dat de beide klokbekegraven oorspronkelijk door een kunstmatige heuvel overdekt zijn geweest.¹⁷ Daarvoor zijn echter geen aanwijzingen. De klokbekegraven zijn niet gevonden binnen de 'cirkelvormige' greppels die op het opgravingssterrein zijn blootgelegd. Een dergelijke positie is wel de regel bij grafheuvels.¹⁸

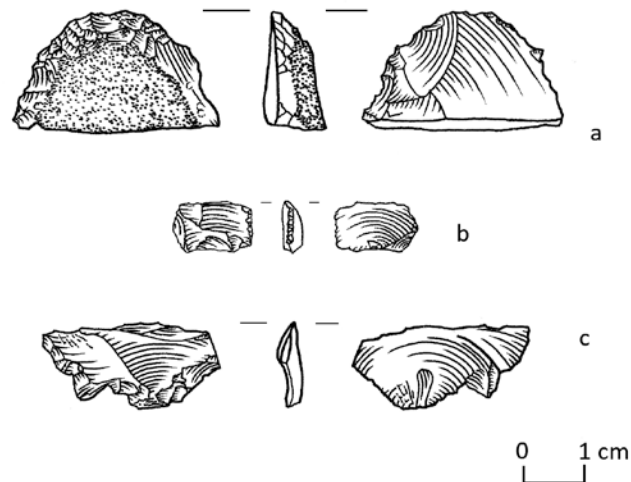
De bodemkundige bevindingen zijn evenmin aanleiding te denken aan grafheuvels of grafheuvelzolen, dat wil zeggen bijzettingen onder een grafheuvel, waarvan het (bovengrondse) heuvellichaam niet bewaard is gebleven. Het onderscheid tussen zo'n grafheuvelrestant en een 'heuvelloos' graf, waarvoor de term 'vlakgraf' gangbaar is, wordt veelal op basis van bodemvorming ofwel podzoleringsring gemaakt. Daarbij is het uitgangspunt dat een afwijkende bodemopbouw ter plaatse van het graf en de directe omgeving duidt op de voormalige aanwezigheid van een kunstmatige heuvel.¹⁹ Een dergelijke afwijking is in het geval van de Nieuwlandseweg niet aanwezig. Evenmin duiden 19e- en 20e-eeuwse topografische kaarten op plaatselijke verhogingen in het landschap die als tumuli op te vatten zijn. Maar het kan niet uitgesloten worden dat de grafheuvels toen reeds geëgaliseerd waren

en niet herkenbaar aan het maaiveld geweest kunnen zijn. Een beter argument om te veronderstellen dat er geen sprake is geweest van een grafheuvel is dat het bodemprofiel en de laatmiddeleeuwse vondsten aangeven dat het terrein (in elk geval) sinds het einde van de middeleeuwen als bouwland in gebruik was. Kortom, op bodemkundige gronden is een interpretatie als vlakgraven het meest aannemelijk. Maar de inventaris uit graf 1 is juist indicatief voor een grafheuvel. Aan de dode zijn onder meer een barnstenen hanger en drie vuurmakers van vuursteen meegegeven. Tot op heden zijn dergelijke voorwerpen binnen Nederland in funeraire context eerst en vooral in grafheuvels aangetroffen.²⁰

Klokbekegraf 1 in meer detail

Graf 1 was weliswaar deels verstoord, maar desondanks staat vast dat het in bovenaanzicht een afgerond-rechthoekige kuil met een lengte van circa 2,5 m betreft. Dit op grond van de daadwerkelijke geconstateerde ingraving en de bodemkundige reactie op deze ingraving (op p. 10, achtereenvolgens als donkergrijs en lichtgrijs weergegeven). De breedte moet vanwege de verstoring gereconstrueerd worden en zal naar schatting 1,5 m zijn geweest. Bij de ontdekking was het grondspoor nog 0,5 m diep; oorspronkelijk zal dit circa 0,9 m

- 15 Erik Drenth, Theo J. ten Anscher, Johan van Kampen, Gary Nobles en Peter Stokkels, 'Huisplattegronden uit het Laat- en Midden-Neolithicum in Nederland', in: A. Guus Lange e.a. (red.), *Huisplattegronden in Nederland: archeologische sporen van het huis* (Amersfoort 2014) 61-96.
- 16 Erik Drenth en Eric Lohof, 'Heuvels voor de doden: begraving en grafritueel in de bekertijd, vroege en midden-bronstijd', in: L.P. Louwe Kooijmans e.a. (red.), *Nederland in de prehistorie* (Amsterdam 2005) 433-454; Jan Nanning Lanting en Johannes Diderik van der Waals, 'Beaker Culture relations in the Lower Rhine Basin', in: Jan Nanning Lanting en Johannes Diderik van der Waals (red.), *Glockenbechersymposium Oberried 1974* (Bussum/Haarlem 1976) 1-80.
- 17 Van Dijk 2002, 95; Snieder 1998, 37.
- 18 Betwijfeld mag worden of de greppels uit de klokbekeperiode dateren. Uit de beelddocumentatie komt naar voren dat de greppels zich scherper aftekenden en humeuzer waren dan de klokbekegraven. Dit geeft een jongere datering van eerstgenoemde aan. Dienovereenkomstig stamt uit een van de greppels laatmiddeleeuws aardewerk; dit spoor is overigens in bovenaanzicht ovaal.
- 19 De vraag is of de bodemkundige gegevens wel altijd een waterdicht bewijs zijn. Niet uit te sluiten valt dat bijvoorbeeld sommige geëffende grafheuvels niet herkend worden en daarmee abusievelijk voor vlakgraven worden aangezien, omdat de bodem al zover is afgetopt dat bodemvorming niet meer zichtbaar is.
- 20 Erik Drenth, 'Stone Age amber from the Netherlands – an outline', *Die Kunde* N.F. 65 (2014) 205-242; Erik Drenth, 'Vuurslagen uit graven van de klokbekecultuur in Nederland: geslachts- en leeftijdsgebonden grafgiften?', *Lunula: archaeologia protohistorica XXIX* (2021) 13-17.

▲ **Vuurstenen grafgiften uit graf 1:**
 a schrabber
 b geretoucheerde afslag
 c afslag
 De schaalstok heeft betrekking op al deze vondsten.
 Tekening Raf Timmermans.

zijn geweest. De oriëntatie van de grafkuil kan door verstoringen niet helemaal exact worden vastgesteld, maar is noordwest-zuidoost of westnoordwest-oostzuidoost. Dit zijn gangbare oriëntaties voor klokbekegraven.²¹

Behalve een klokbeke bestaan de grafgiften uit verscheidene vuurstenen artefacten, waaronder drie werktuigen om vuur te maken en een barnstenen hanger. De grafgiften zijn ongeveer in het midden van de grafkuil ontdekt en een oorspronkelijke positie voor het lichaam van de dode op min of meer op heuphoogte is het meest waarschijnlijk (kaartje p. 17 onder).²² Het blijkt dat in andere klokbekegraven in Nederland en elders in Europa met een lijksilhouet of skelet vuurslagen vooral bij het bekken zijn ontdekt.²³ Er zijn sterke aanwijzingen dat zulke vuurstenen artefacten gewoonlijk in een buidel van organisch materiaal hebben gezeten.²⁴ De vuurstenen artefacten en de barnstenen hanger zijn zo dicht bijeen aangetroffen dat dit ook voor graf 1 verondersteld mag worden.

De klokbeke stond bij de ontdekking rechtop. Er ontbreken slechts kleine delen, zodat ervan uitgegaan mag worden dat een complete beke aan

► Ensemblefoto van de grafgiften uit graf 1. Beginnend bij de klokbeke zijn met de klok mee achtereenvolgens de volgende voorwerpen zichtbaar: steen zonder macroscopische sporen van menselijke bewerking en gebruik, barnstenen hanger, vuurstenen schrabber, geretoucheerde vuurstenen afslag, ongeretoucheerde vuurstenen afslag en drie vuurmakers.

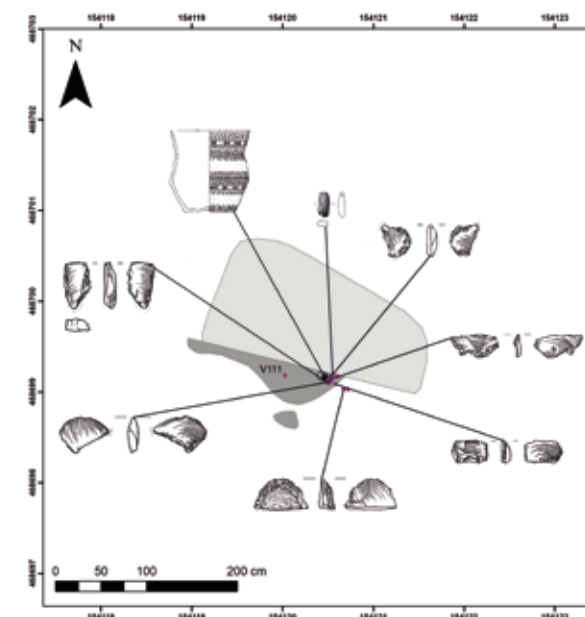
Foto Timo d'Hollosy.

▼ **Positie van de bijgiften in graf 1.** Met de klok mee: de klokbeke, de barnstenen hanger, drie vuurmakers uit vuursteen, een vuurstenen schrabber, een geretoucheerde afslag van vuursteen, een vuurstenen afslag. V111 is het steentje zonder macroscopische sporen van menselijke bewerking en/of gebruik (het voorwerp is weergegeven hierboven). Het donkergrijze vlak geeft het deel van het graf aan dat daadwerkelijk als ingraving is waargenomen, het lichtgrijze vlak de bodemkundige reactie op de grafkuil.
 Tekening Louis van Berkel.

de dode is meegegeven. De hoogte ervan is maximaal 11,8 cm, de gemiddelde wanddikte ca. 5 mm. Het volume is ca. 0,8 l. Zoals de afbeelding laat zien, zijn de hals, de zone bij de grootste buikomvang en de voet op de buitenzijde van de beke versierd, waartoe een getande spatel is gebruikt. Uit oversnijdingen blijkt dat bij het versieren van de klokbeke eerst de horizontale lijnen zijn aangebracht en in tweede instantie de verticale lijnen en indrukken. De klei die als grondstof voor de klokbeke is gebruikt, is verschaald met chamotte, kwartsgruis en zand.²⁵ De buiten- en binnenzijde van de beke zijn gepolijst. Ze zijn beide geelbruin van kleur, terwijl de kern donker is. Deze kleuropbouw is indicatief voor een herkomst van de klokbeke uit een zuurstofrijke oven, waarbij het baksel niet volledig geoxideerd is, maar slechts aan het oppervlak.²⁶

De grafinventaris omvat voorts drie vuurstenen artefacten met een duidelijk afgeronde punt (p. 10 b-d).²⁷ Twee van deze artefacten passen aaneen en het blijkt dat ze delen van dezelfde waarschijnlijk opzettelijk gebroken afslag zijn (afb. p. 18; het betreft de nrs. b en d op p. 15). De afronding van de punt is met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid het gevolg van het gebruik van deze drie objecten als vuurmakers.²⁸ Vergelijkbare vondsten (die ook wel vuurslagen worden genoemd) zijn goed bekend uit Nederlandse klokbekegraven.²⁹ Behalve drie vuurmakers behoren een afslag, een geretoucheerde afslag en een schrabber tot de grafuitrusting. Van een splinter die bij de klokbeke lag mag dat worden betwijfeld, vanwege de grootte (lengte 7 mm) en de verbrande staat; de bovengenoemde vuurstenen artefacten zijn allemaal onverbrand. Vermoedelijk is het object bij toeval in het graf beland en daarom niet tot de grafuitrusting gerekend.

21 Zie de in noot 10 aangehaalde literatuur.
 22 Het valt niet uit te sluiten dat beide graven oorspronkelijk uitgerust waren met één of meer organische bijgiften, maar zij zullen dan door de slechte conserveringsomstandigheden verloren zijn gegaan.

23 Drenth 2021.

24 Idem.

25 Eerder heeft Ben Jansen in een ongepubliceerd verslag getiteld *Rapportage geochemisch vervolgonderzoek aan steenkool, dat nabij de Klokbeke van Amersfoort is aangetroffen* (Driebergen 1997) betoogd dat de onderhavige klokbeke met steenkool verschaald is. Dat zou voor laatneolithische begrippen een unicum in Nederland en ver daarbuiten zijn en daarom hebben de auteurs Bertil van Os (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) de klokbeke voor een second opinion getoond. Onder de microscoop heeft hij geen inclusies van steenkool vastgesteld. Bovendien heeft hij Jansens rapport kritisch gelezen en luidt zijn conclusie dat er evenmin op geochemische gronden reden is verschaaling met steenkool aan te nemen.

26 De bodem van de klokbeke is hoogglanzend. Met het blote oog kan in de gaatjes en poriën een witte substantie worden herkend. Bij het zien van dit verschijnsel opperde Bertil van Os dat dit wel eens diatomeeën zou kunnen zijn. Onderzoek door Ineke Joosten (RCE) met een SEM-microscoop gaf echter geen aanwijzing voor diatomeeën; zij suggereerde de mogelijkheid van bijenwas, waarmee de klokbeke na restauratie zou zijn ingesmeerd.

27 Drenth (2021, tabel 1) noemt in een voorlopige berichtgeving twee vuurmakers, maar nadien is duidelijk geworden dat nog een derde exemplaar aanwezig is.

28 Dit blijkt uit microscopisch gebruikssporenonderzoek (Wentink 2020).

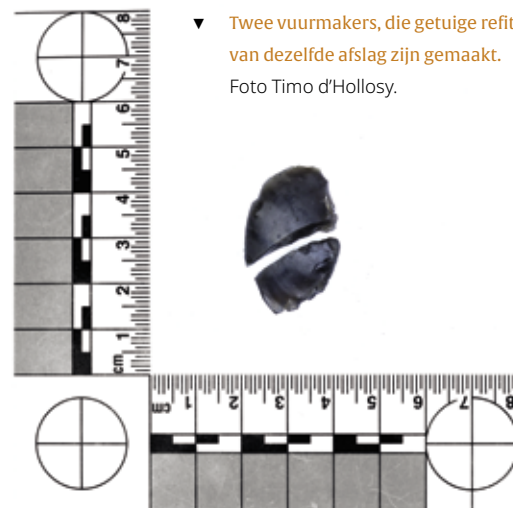
29 Studies door Drenth (2021) en Wentink (2020) noemen in totaal 10 van dergelijke graven.

- 30 Deze foto is overgenomen uit Hans de Kruyk en Erik Drenth, 'Grondstof', in: Margriet Tump (red.), *Archeologisch onderzoek in W5 te Ooijen-Wanssum* (werktitel; in voorbereiding).
- 31 Voor meer informatie over het natuurlijke voorkomen van vuursteen zie Jaap Beuker, *Vuurstenen werktuigen: technologie op het scherp van de snede* (Leiden 2010).
- 32 Dit onderzoek is verricht door Hans de Kruyk (Leerdam). Bij het maken van een acetaatpeeling is de werkwijze als volgt. Een velletje celluloseacetaat wordt week gemaakt in aceton en op het te onderzoeken voorwerp aangebracht. Na het uitharden van de folie kan dit van het oppervlak worden getrokken en door middel van een preparaat geschikt worden gemaakt voor microscopisch onderzoek.
- 33 Zie bijvoorbeeld de volgende publicatie over Falster-vuursteen, een van de varianten binnen noordelijk vuursteen: Jaap R. Beuker, Erik Drenth en Hans de Kruyk, 'Artefacten van Falster-vuursteen uit Drenthe', *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 137 (2020) 117-138.
- 34 Erik Drenth en Hans de Kruyk, 'Artefacten van Valkenburg-vuursteen uit Drenthe', *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 134 (2017), 125-142.
- 35 Zie behalve Drenth 2014 genoemd in noot 20 de volgende publicaties: Curt Beck en Stephen Shennan, *Amber in Prehistoric Britain* (Oxford 1991); Colette du Gardin, 'Lambre et sa circulation dans l'Europe protohistorique', in: J. Guilaine (red.), *Matériaux, productions, circulations du Néolithique à l'Age du Bronze* (Parijs 2002), 213-235; idem, 'Le Campaniforme et l'ambre: mythe ou réalité', *Bulletin de la Société Préhistorique Française* 95-3 (1998) 343-350; Monica Schwarz, *Studien zur Sozialstruktur der Glockenbecherkultur im Bereich der Ostgruppe auf der Grundlage der Grabfunde* (Bonn 2008).
- 36 Jan Nanning Lanting en Hans [J.] van der Plicht, 'De ¹⁴C-chronologie van de Nederlandse pre- en protohistorie, III; Neolithicum', *Palaohistoria* 41/42 (1999/2000), 1-110.
- 37 Johannes Diderik van der Waals en Willem Glasbergen, 'Beaker types and their distribution in the Netherlands: intrusive types, mutual influences and local evolutions', *Palaohistoria* IV (1955) 5-46.

- Foto van een acetaatpeeling gemaakt van een van de vuurmakers (nr. b op p. 15) uit klokbeckergraf 1. Merk op dat geen minerale insluitels aanwezig zijn, zoals wel op de rechter afbeelding van een peeling van een te Ooijen-Wanssum opgegraven schrabber uit vuursteen van het type Rijckholt.³⁰ Het kwartsinsluitel staat centraal op de foto. Foto's Hans de Kruyk.

Macroscopisch is de grondstof van de bovengenoemde artefacten gedetermineerd als noordelijk vuursteen. De (dagzomende) primaire geologische voorkomens van deze gesteentecategorie zijn gelegen in Scandinavië.³¹ Vanuit dat gebied heeft het landijs noordelijk vuursteen naar Noord- en Midden-Nederland getransporteerd tijdens de voorlaatste ijstijd, het Saalien. Om meer zekerheid te verkrijgen over het grondstofgebruik zijn acetaatpeelings van twee vuurmakers gemaakt (op de foto p. 19 links) en deze peelings zijn vervolgens onder de microscoop bekeken.³² Daarbij zijn geen minerale insluitels gevonden, hetgeen kenmerkend is voor noordelijk vuursteen.³³

Daarentegen zijn minerale inclusies (vaak kwarts) gebruikelijk bij zuidelijk vuursteen (op de foto rechts).³⁴ Tot deze categorie moeten onder meer vuursteen van het type Rijckholt en Valkenburg-vuursteen worden gerekend, die beide primaire voorkomens hebben in Nederlands Zuid-Limburg.

- ▼ Twee vuurmakers, die getuige refitting, van dezelfde afslag zijn gemaakt. Foto Timo d'Hollosy.

Tot de grafgiften behoort verder een verweerde barnstenen hanger met een cilindrische doorboring nabij een van de korte uiteinden (afb. p. 15 a en p. 17). Het voorwerp meet thans circa 15 × 6 × 4 mm; het gewicht is circa 0,25 g. Oorspronkelijk kan het sieraad, gelet op recente beschadigingen, iets langer zijn geweest. Desondanks staat vast dat de huidige, rechthoekige vorm de oorspronkelijke is. Dit is daarmee voor Nederlandse en buitenlandse begrippen een unicum.³⁵

Tot slot is een ovaal steentje (waarschijnlijk kwartsiet) zonder macroscopische sporen van menselijke bewerking en gebruik ontdekt (afb. p. 17). Gezien de ligging binnen het graf heeft dit voorwerp eveneens tot de inhoud van het buideltje behoord.

In onze streken moet de klokbeckercultuur tussen ca. 2400-1900 v.Chr. worden geplaatst en derhalve valt klokbeckergraf 1 in deze tijd.³⁶ Een chronologische precisering is lastig. Voor een relatieve datering binnen de klokbeckercultuur is sinds een studie van Van der Waals en Glasbergen uit 1955 veelal de typologie van het aardewerken vaatwerk gebruikt.³⁷ Inmiddels is deze typochronologische indeling in diverse publicaties bijgesteld, aangevuld en zelfs verworpen.³⁸ Bijgevolg is er momenteel geen consensus over de chronologische betekenis van klokbekers, hetgeen gepaard gaat met uiteenlopende meningen over de typologie van deze vaatwerkcategory.³⁹ Daardoor rijst de vraag welk type de klokbecker uit graf 1 vertegenwoordigt. In de indeling van Van der Waals en Glasbergen is het stuk vaatwerk geen voorbeeld van de welbekende klokbekers van het type Veluwe (kortweg Veluwse klokbekers).⁴⁰ Vanwege de drie versierde zones lijkt de beker in dit classificatiesysteem het

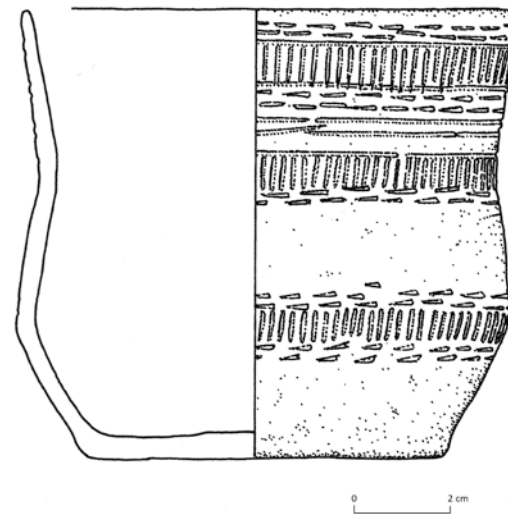
meest op het type 2Ic, ofschoon de grootte en de verhouding tussen lengte en breedte niet in die richting wijzen. Volgens de criteria van Lanting is de onderhavige vondst echter wel een Veluwse klokbecker, meer in het bijzonder een representant van het type 2If.⁴¹ Dit betekent een beker waarvan de hoogte geringer is dan de (grootste) breedte. Lanting onderscheidt aan de hand van de lengte-breedteverhouding nog twee varianten binnen de Veluwse klokbekers. Daarvan heet het type 2Id hoger dan breed te zijn en het type 2Ie ongeveer even breed als hoog. Een metrische analyse onthult evenwel dat op grond van genoemde verhouding slechts een typologische tweedeling gewettigd is.⁴² Met deze typologische excursie moge duidelijk zijn waarom afgezien is van een 'keramische datering' van graf 1. Evenmin is getracht de ouderdom met behulp van de barnstenen en vuurstenen grafgiften te bepalen. Ze (b)lijken niet tot een bepaalde fase binnen de klokbeckercultuur beperkt te blijven en bovendien is, zoals gememoreerd, het barnstenen sieraad qua vorm uitzonderlijk.⁴³

Bij het uitzeven van de grond in de klokbecker is een verkoolde gerstkorrel ontdekt en besloten is die te laten ¹⁴C-dateren en aldus graf 1 in tijd te positioneren.⁴⁴ De uitkomst van het radiometrische onderzoek is 4125 ± 35 BP (Poz-137664). Wordt dit resultaat omgerekend ofwel gekalibreerd (2 sigma) naar kalenderjaren, dan is de kans 95,4% dat het graf ergens tussen 2871-2578 v.Chr. moet worden geplaatst.⁴⁵ Dat is beduidend vroeger dan verwacht werd op basis van het algemene beeld (zie boven). Een fout in het ¹⁴C-laboratorium of een ouderdomsbepaling van een oudere, bij toeval in het graf belande graankorrel verklaart mogelijk de afwijking.

Klokbekegraf 2

Op ca. 19 m van graf 1 is een tweede klokbeke in een kuil ontdekt. De afmetingen en de oriëntatie van de ingraving waren niet goed vast te stellen; de contouren en richting van het grondspoor op de kaart p. 10 g zijn dan ook speculatief. Desondanks duidt de combinatie van een klokbeke en kuil op een graf, te meer vanwege de aanwezigheid van graf 1. Ook elders in Nederland zijn verscheidene graven met een menselijk skelet of lijksilhouet ontdekt met als grafgift alleen een klokbeke. Het voorkomen van twee klokbekebijzettingen op korte afstand van elkaar kent eveneens Nederlandse precedentes.⁴⁶

Er resteert ruim een derde van de klokbeke uit graf 2. Deze incompleetheid is het gevolg van post-depositionele processen, die zich als volgt laten reconstrueren aan de hand van de opgravingsdocumentatie, met name foto's. Na recht op in de kuil te zijn geplaatst, is de beke door het gewicht van de bovenliggende grond in elkaar gedrukt en gebroken. Dit is niet gelijkmatig gebeurd, zodat sommige delen hoger kwamen te liggen dan andere. Vervolgens zijn de eerstgenoemde (hoger gelegen) fragmenten weggeploegd.

▲ Klokbeke uit het vermeende klokbekegraf 2. Vorm en versiering deels aangevuld. Tekening Raf Timmermans.

Ondanks de incomplete staat is het gehele profiel overgeleverd. De klokbeke blijkt ca. 9,4 cm hoog te zijn en de gemiddelde wanddikte circa 6 mm. Het volume is bij benadering 0,55 l. Op de buitenzijde van het stuk vaatwerk prijken twee versierde zones: op de hals en de uiterste bovenzijde van de schouder en anderzijds op de grootste buikomvang en de directe omgeving. De decoratie lijkt qua opbouw sterk op die van de klokbeke uit graf 1. Een andere overeenkomst is dat eerst de horizontale lijnen zijn aangebracht en daarna de verticale lijnen en indrukken. In tegenstelling tot de klokbeke uit graf 1 is deze niet gedecoreerd met een getande maar met een gladde spatel. De klei die als grondstof voor de klokbeke is gebruikt, is verschaald met chamotte, kwartsgruis en zand. De buitenzijde van de beke is gepolijst. De binnenzijde is minder zorgvuldig afgewerkt en deels gladwandig en ten dele ruwwandig. De buiten- en binnenkant zijn geelbruin van kleur, terwijl de kern donker is. Dat wijst op zuurstofrijke bakomstandigheden.

Elke klokbeke is qua decoratie een unicum, behalve de vroegste exemplaren (de klokbekes van het maritieme type). Toch zijn de gelijkenissen in versiering tussen de onderhavige beke en de klokbeke uit graf 1 opmerkelijk. Dit geldt tevens voor de vorm. Ze doen dezelfde maker of maakster vermoeden, of in elk geval personen die elkaar kenden of zelfs nauw verwant waren, zoals een moeder en dochter. Teneinde deze hypothese te toetsen, is Bertil van Os verzocht de anorganische chemische samenstelling door middel van XRF-analyse te meten, zodat in elk geval duidelijk is of dezelfde grondstof is gebruikt. Zijn conclusie is dat op basis van de hoofdelementen niet bepaald kan worden of ze uit dezelfde of verschillende grondstoffen zijn gemaakt. De samenstelling van de sporenelementen geeft wel aan dat de klokbeke uit graf 2 iets meer 2-63 µm grote korrels (silt) bevat en waarschijnlijk tevens wat meer fijn kwarts, terwijl de klokbeke uit graf 1 enigszins rijker is aan aluminosilicaten, waarschijnlijk in de vorm van veldspaten. Gezien deze verschillen bestaat de kans dat de verschaaling van de laatstgenoemde klokbeke net iets anders was. In vergelijking met de beke uit graf 2 is het zirkoongehalte lager en is de beke uit graf 1 verschaald met een iets minder fijn en veldspatrijker mate-

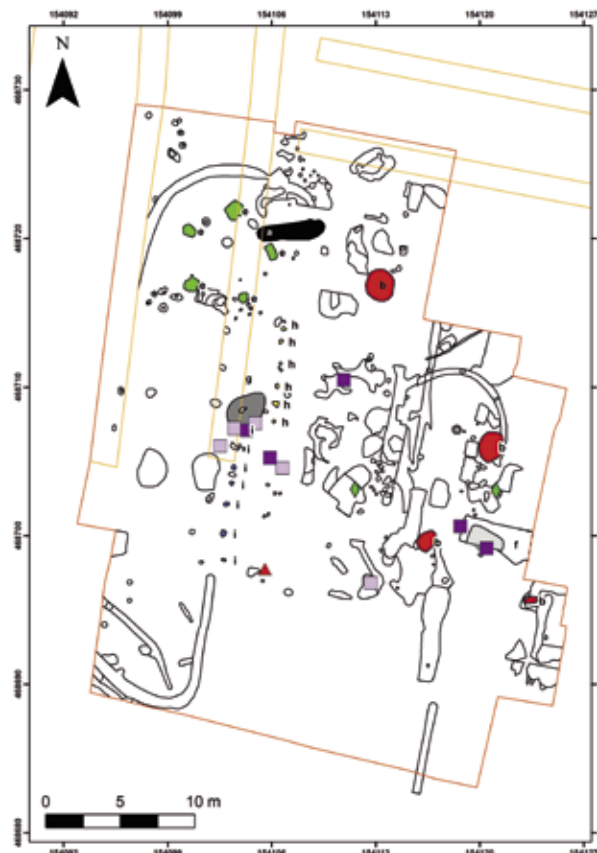
riaal, mogelijk scherp rivierzand. Deze uitkomsten bevestigen tot op zekere hoogte de overeenkomsten tussen beide klokbekes, maar toch wijzen ze op het gebruik van verschillende grondstoffen. Het laatstgenoemde geeft echter geen uitsluitel of het vaatwerk dezelfde maker of maakster heeft.

Nederzettingssporen van de klokbekecultuur?

Direct na afloop van het veldwerk was het idee dat een aantal paalsporen samen wel eens de resten van een behuizing uit de klokbekeperiode zou kunnen vormen (kaart p. 10 h). Meer in het bijzonder had dit idee betrekking op een enkele rij paalsporen die in totaal circa 6,5 m lang was en waarvan de samenstellende sporen op regelmatige afstanden van elkaar lagen (ca. 1 tot 1,5 m). De gedachte van een plattegrond van een klokbekehuis is in de tussentijdse verslaggeving over de opgraving aan de Nieuwlandseweg nooit op papier gezet, maar in de gedachten van de opgravers blijven leven. Met de huidige studie is de tijd gekomen deze hypothese serieus onder de loep te nemen, temeer omdat woonstructuren uit de klokbekeperiode niet alleen in onze streken maar ook in verscheidene andere Europese landen een zeldzaamheid zijn.⁴⁷ Te oordelen naar de weinige huisplattegronden uit het laat-neolithicum die in Nederland zijn gevonden, zouden de paalsporen in kwestie de relictten kunnen zijn van de centrale nokpalen van een tweebeukige woonstructuur.⁴⁸ Dan moet ervan uitgegaan worden dat van deze configuratie alleen de sporen van de diepst gefundeerde palen bewaard zijn gebleven. Deze hypothese kan echter de toets der kritiek slecht doorstaan. Direct ten zuidwesten is een tweede rij paalsporen aangetroffen (p. 10 i), die ten opzichte van de eerste rij ongeveer 2 m versprong. Beide rijen zijn zeer vergelijkbaar, zowel wat de diameters van de paalsporen als hun onderlinge afstanden betreft. Deze overeenkomsten én de korte afstand tussen beide lineaire structuren suggereren een direct verband en gelijktijdigheid, niettegenstaande enkele verschillen. De paalsporen van de eerstgenoemde rij waren allemaal lichtgrijs, die uit de twee rij ten dele lichtgrijs en ten dele donkerder en meer humeus. Dit verschil moet vermoedelijk gerelateerd worden aan het al dan

- 38 Zie behalve Lanting en Van der Waals 1976: Sandra M. Beckerman, 'Dutch beaker chronology re-examined', *Palaeohistoria* 53/54 (2011/2012) 25-64; Erik Drenth en Willem Jan [J.W.H.] Hogestijn, 'Bekers voor Bakker: nieuwe ideeën over de oorsprong en ontwikkeling van klokbekes in Nederland', in: Tom [J.H.F.] Bloemers (red.), *Tussen D26 en P14: Jan Albert Bakker 65 jaar* (Amsterdam [2007]) 33-146; Lanting 2007/2008.
- 39 Erik Drenth en Carmen Harmsen, 'Een klokbekegraf te Nijmegen (provincie Gelderland, NL)', *Notae Praehistoricae* 33 (2013), 217-230.
- 40 Van der Waals en Glasbergen 1955, 22-27.
- 41 Lanting 2007/2008, 49.
- 42 Drenth en Harmsen 2013, 224 en fig. 7.
- 43 Zie Drenth 2014 genoemd in noot 20; Lanting en Van der Waals 1976.
- 44 Deze graankorrel is gedetermineerd door Henk van Haaster (BIAX Consult).
- 45 De ¹⁴C-datering is gekalibreerd met OxCal v.4.4.4 met gebruikmaking van de kalibratiecurve IntCal20.
- 46 Molenaarsgraaf: Leendert P. Louwe Kooijmans, *The Rhine/Meuse Delta: four studies on its prehistoric occupation and Holocene geology* (Analecta Praehistorica Leidensia VII, Leiden 1974); zie tevens Erik Drenth, 'Eén of twee graven van de Klokbekecultuur te Ede-Achterdoelen, gem. Ede, prov. Gelderland (NL)', *Notae Praehistoricae* 26 (2006) 211-215.
- 47 Alex Gibson (red.), *Bell Beaker settlement of Europe: the Bell Beaker phenomenon from a domestic perspective* (Oxford/Philadelphia 2019).
- 48 Zie Drenth e.a. 2014; De Koning en Drenth 2019; Jos P. Kleijne en Erik Drenth, 'An overview of Bell Beaker house plans in the Netherlands', in: Alex Gibson (red.), *Bell Beaker Settlement of Europe: the Bell Beaker phenomenon from a domestic perspective* (Oxford/Philadelphia 2019) 295-308.

- Horizontale verspreiding van aardewerk en vuurstenen artefacten die (mogelijk) tot de klokbekeercultuur behoren, voor zover gevonden binnen het (intensief) opgegraven areaal. Rode driehoek = vuurstenen pijlpunt; groene ruit = vuurstenen geretoucheerd mes; donkerpaars vierkant = aardewerken vaatwerk van de klokbekeercultuur; lichtpaars vierkant = mogelijk aardewerken vaatwerk van de klokbekeercultuur. Voor een verdere toelichting op deze afbeelding zie het bij-schrift van de kaart op p. 10.

niet in situ wegrotten van palen. Dat zal in de eerstgenoemde geval geleid hebben tot donkerdere sporen met relatief veel humus, in tegenstelling tot de situaties waarbij de palen zijn verwijderd. Er is geen goede verklaring te geven voor het feit dat alleen in de paalsporen van de tweede rij vondsten zijn gedaan. Het valt op dat deze vondsten telkens middeleeuws of jonger zijn; een daarvan is de eerder besproken 'koperslak'. Deze ouderdom spreekt eveneens tegen een huisplattegrond uit de klokbekeerperiode.

Ondanks dat een huisplattegrond van de klokbekeercultuur weinig plausibel is, zijn wellicht tijdens de onderhavige opgraving wel laatneolithische nederzittingsresten gevonden, want er zijn behalve de fragmenten van de twee bekers uit de graven ongeveer vijftien scherven uit de klokbekeerperiode verzameld (afbeelding hierboven). Bovendien bevinden zich onder de aangetroffen vuurstenen arte-

facten exemplaren die voor de Nederlandse klokbekeercultuur goed bekend zijn: een pijlpunt met schachtdoorn en weerhaken en een viertal gere-toucheerde mesjes (zie p. 10 voor de vondstlocatie).⁴⁹ Toch zijn deze keramische en lithische vondsten met een zweem van twijfel omgeven. Wat het aardewerk betreft, springt de afwezigheid in het oog van relatief groot vaatwerk, de zogenoemde bekerpotten.⁵⁰ Slechts van één scherf bestaat het vermoeden dat deze van een potbeker stamt. Op een relatief langdurig en substantieel bewoonde locatie is deze vaatwerk-categorie in elk geval vaker te verwachten. Daarmee rijst de vraag of de voornoemde klokbekerscherven wel van een woonplaats stammen. Bij de vuurstenen artefacten is de kwestie of ze inderdaad tot de klokbekeercultuur behoren. De voornoemde typen waren eveneens courant in de vroege bronstijd; zoals vermeld in de inleiding zijn scherven uit die periode op de vindplaats in kwestie ontdekt.⁵¹

Slotopmerkingen

Een intrigerende vraag is wat de leeftijd en het geslacht van de doden in de beide klokbekeergraven waren. Graf 2 werpt geen licht op deze kwestie. Menselijk skeletmateriaal is niet gevonden, terwijl de enige bijgift, een klokbeker, geen zeggingskracht heeft. Dit soort grafgiften is in Nederland zowel in mannen- als vrouwengraven gevonden en blijkt evenmin te zijn voorbehouden aan een specifieke leeftijdsgroep.⁵²

Hoewel skeletmateriaal eveneens ontbreekt, bieden in het geval van graf 1 de barnstenen hanger en vuurmakers aanknopingspunten. Dergelijke bijgiften zijn in grafcontext indicatief voor volwassen personen, waarbij vuurmakers bovendien typisch (b)lijken te zijn voor mannen.⁵³ De toewijzing van graf 1 aan een volwassen man wordt niet ontkracht door de klokbeker. Weliswaar is deze beker van bescheiden formaat, maar uit eerder onderzoek naar Nederlandse grafvondsten is niet gebleken dat volwassenen met grote klokbekers en kinderen met kleine klokbekers werden uitgerust.⁵⁴

Verreweg de meeste klokbekeergraven met vuurmakers die tot nu toe in Nederland zijn opgegraven, blijken grafheuvelbijzettingen te zijn. Deze vorm

van grafbestel was eerst en vooral aan volwassenen en dan de sociale elite voorbehouden.⁵⁵ Zoals in het voorafgaande uitvoerig is toegelicht, moet het in het midden worden gelaten of over graf 1 aan de Nieuwlandseweg ooit een grafheuvel is geworpen. Deze onzekerheid staat het daarom niet toe op basis van grafvorm een verregaande uitspraak te doen over de sociale status van de overledene. Eveneens is het ten zeerste de vraag of de barnstenen hanger een statussymbool is. De vondstomstandigheden geven aan dat het barnstenen voorwerp samen met vuurstenen artefacten in een buidel zat. Anders gezegd, het lijkt niet te gaan om een onderdeel van de dodenkleding (doodskleed?) of om opsmuk die het lichaam van de begravenesierde. Dit doet vermoeden dat het voorwerp eerder een amulet dan een teken van sociaal aanzien was. Uit historische bronnen is goed bekend dat sieraden uit barnsteen dienden als middel ter afweering van het kwaad en onheil en ter vergroting van de vruchtbaarheid. Recent onderzoek leert voorts dat de vooral in oudere literatuur over de Nederlandse prehistorie gekoesterde gedachte van import van barnsteen uit het Baltische kustgebied in elk geval ten dele ongegrond is.⁵⁶ Het geslacht en de leeftijd van de dode zijn in het geval van graf 2 niet te achterhalen.

De huidige data geven aan dat graven met een vergelijkbare inventaris (één klokbeker) in Nederland niet samenhangen met een bepaalde sekse of leeftijd.⁵⁷

Tot slot, het zal de lezer inmiddels helder zijn dat de twee hier besproken graven bij gebrek aan menselijk skeletmateriaal niet konden worden onderworpen aan moderne technieken, zoals aDNA-onderzoek en isotopenanalyse.⁵⁸ Dit soort onderzoek neemt (onder meer) de mobiliteit van personen onder de loep – kwesties als immigratie zijn intrigerend én modieus. Toch leert onze studie hopelijk dat het onderzoek naar skeletloze graven eveneens kan leiden tot zinvolle en aansprekende resultaten. Zo zij gememoreerd dat de dode in graf 1 kennelijk een volwassen man was die met een buidel is bijgezet, waarbij een waarschijnlijk lokaal of regionaal vervaardigde barnstenen hanger tot de inhoud van die buidel behoorde.⁵⁹

49 Erik Drenth, 'Klokbekeercultuur', in: Luc Amkreutz e.a. (red.), *Vuursteen verzameld: over het zoeken en onderzoeken van steentijdvondsten en -vindplaatsen* (Amersfoort 2016) 183-186.
 50 Zie in dit verband Lanting 2007/2008 en in aanvulling daarop Louwe Kooijmans 1974.
 51 Erik Drenth, 'Bronstijd', in: Amkreutz 2016, 187-193.
 52 Zie de eerder genoemde artikelen van Drenth 2006; 2014 (crematiegraven) en Louwe Kooijmans (1974).
 53 Drenth 2014; 2021.
 54 Drenth 2006.
 55 Drenth en Lohof 2005, 446-449.
 56 Drenth 2014.
 57 Zie in dit verband Drenth 2006; Lanting en Van der Waals 1976; Louwe Kooijmans 1974.
 58 Zie bijvoorbeeld Iñigo Olalde e.a., 'The Beaker phenomenon and the genomic transformation of northwest Europe', *Nature* 555 (2018) 190-196.
 59 Voor de totstandkoming van deze bijdrage willen wij de volgende personen bedanken: Louis van Berkum, Maarten van Dijk, Timo d'Hollosy, Mattijs Wijkter en niet in de laatste plaats de familie Van 't Klooster.